

**Шарипов Қувондик Бахтиёрович,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
«Фундаментал иқтисодиёт» кафедраси
мустақил изланувчиси**

**ТАРМОҚДАГИ РАҚОБАТНИ КУЧАЙТИРИШ ЖИҲАТИДАН КИЧИК
БИЗНЕС КОРХОНАЛАРИНИНГ ИХТИСОСЛАШУВ ДАРАЖАСИНИ
ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИНИ АНИҚЛАШ УСЛУБИ ВА АҲАМИЯТИ**

**МЕТОДИКА И ВАЖНОСТЬ ВЫЯВЛЕНИЯ НАПРАВЛЕНИЙ ПОВЫШЕНИЯ
УРОВНЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ МАЛОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ УСИЛЕНИЯ
КОНКУРЕНЦИИ В ОТРАСЛИ**

**THE METHOD AND IMPORTANCE OF IDENTIFYING AREAS FOR INCREASING
THE LEVEL OF SPECIALIZATION OF SMALL BUSINESSES IN TERMS
OF STRENGTHENING COMPETITION IN THE INDUSTRY**

Аннотация. Ушбу мақолада тармоқдаги рақобатни кучайтириш жиҳатидан кичик бизнес корхоналарининг ихтисослашув даражасини ошириш йўналишларини аниқлаш услуги, кичик бизнес фаолиятининг тармоқлар бўйича ихтисослашув даражасини баҳолашда кўрсаткичларнинг маълумот олиш манбаси ёки ҳисоблаб чиқариш тартиби, Ўзбекистонда кичик бизнес корхоналарининг тармоқлар бўйича ихтисослашувини кучайтириш имкониятлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, ихтисослашув, тармоқ, рақобат, фойда меъёри, самарадорлик.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика определения направлений повышения уровня специализации предприятий малого бизнеса в условиях усиления конкуренции в сети, источник информации или способ расчета показателей при оценке уровня специализации деятельности малого бизнеса в отраслях, возможности повышения специализации предприятий малого бизнеса в Узбекистане.

Ключевые слова: малый бизнес, специализация, отрасль, конкуренция, норма прибыли, эффективность.

Abstract. In this article, the method of determining the directions of increasing the level of specialization of small business enterprises in terms of increasing the competition in the network, the source of information or the mode of calculation of indicators in assessing the level of specialization of small business activities in the sectors, the possibilities of increasing the specialization of small business enterprises in Uzbekistan.

Keywords: small business, specialization, industry, competition, profit rate, efficiency.

Жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тараққиёт тажрибаси иқтисодиётда кичик бизнеснинг аҳамиятли ўрни ва роли тўғрисидаги аниқ тасаввурларнинг шаклланишига олиб келди. Бироқ, кичик бизнес ҳам турли давр ва шароитларда ўзига хос ўзгарувчанлик хусусиятларига эга бўлиб, улардан иқтисодий сиёсатни амалга оширишда ўринли фойдаланиш соҳа самарадорлигининг ошишига имкон яратади. Шунга кўра, жаҳоннинг

ривожланган мамлакатларида иқтисодиётнинг ҳар бир тармоқ ва соҳасидаги кичик бизнес субъектларининг фаолият хусусиятлари чуқур тадқиқ этилиб, улардаги ихтисослашув жараёнларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари амалга ошириб борилади.

Жаҳонда тармоқ жиҳатидан ихтисослашув жараёнларининг самарадорлигини ошириш, уларни ривожлантиришнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш, ихтисослашув даражасининг фаолият самарадорлигига таъсирини баҳолаш, жумладан, янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли даромадини ошириш, инновацион ғоялар ва технологияларни амалиётга жорий этиш имкониятларини кенгайтириш, иқтисодиётда рақобат муҳитини шакллантириш ва кучайтириш каби масалаларни тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу жиҳатдан мазкур диссертация мавзуси долзарблиги намоён бўлади.

Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда қулай муҳит яратиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. «Ислохотларимиз натижасида ўтган йили 93 мингта ёки 2018 йилга нисбатан қарийб 2 баробар кўп янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилди. Жаҳон банкининг «Бизнес юритиш» рейтингида 7 поғона кўтарилиб, бизнесни рўйхатга олиш кўрсаткичи бўйича дунёнинг 190 та давлати орасида 8-ўринни эгалладик ва энг яхши ислохотчи давлатлар қаторидан жой олдик» [1]. Бундан кўринадики, мамлакатимизда бизнес муҳитни яхшилаш, тадбиркорлик субъектлари сонини кўпайтириш орқали ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг асосларини таъминлашга эришилмоқда. Ҳозирда Ўзбекистонда кичик бизнес субъектларининг иқтисодиёт тармоқлари бўйича ихтисослашув жараёнлари учун муайян даражада беқарорлик ҳослиги кузатилмоқда; аксарият ҳолатларда айрим тармоқларда юқори самарадорликни таъминлаш учун зарур кичик бизнес корхоналарининг улуши етарли бўлмагани ҳолда, бошқа бир тармоқларда мазкур корхоналар улушининг меъёридан ортиши натижасида рақобат даражаси кучайиши ҳамда ўртача фойда меъёри пасайишига олиб келмоқда; кичик бизнес корхоналарининг тармоқлар бўйича ихтисослашув жараёнларини тадқиқ этиш орқали уларнинг мақсадга мувофиқ тарзда амалга ошишига таъсир кўрсатувчи иқтисодий механизмларни таркиб топтириш муҳим ҳисобланади.

Ихтисослашув жараёнларининг ривожланиши – бу иқтисодиётнинг қайси тармоғида кўпроқ иқтисодий ресурслар тўпланмоқда, бу қандай кучлар таъсири остида рўй бермоқда, қайси тармоқлар кенгаймоқда, қайсиларида стагнация, қайси бирларида эса қисқариш рўй бермоқда? деган саволларга жавобни намоён этувчи жараён ҳисобланади. Кичик бизнес корхоналаридаги ишлаб чиқариш жараёнлари ихтисослашувининг ривожланиши ўз навбатида улар фаолиятининг самарадорлигига таъсир кўрсатади. Мазкур таъсирни ўрганиш ва баҳолаш учун кичик тадбиркорлик фаолияти самарадорлигининг умумий жиҳатларига тўхталиб ўтиш лозим.

Yosef кичик бизнес фаолияти кўрсаткичларининг икки турига тўхталиб ўтади.

Кўрсаткичларнинг биринчи тури – бу кичик бизнес фаолиятининг мутлақ кўрсаткичлари ёки унинг фаолияти натижадорлиги. Улар кичик бизнеснинг қандайдир вақт оралиғидаги мутлақ миқдорларда ифодаланган фаолиятининг натижасини кўрсатади. Масалан:

- ▶ ишлаб чиқарилган ёки сотилган маҳсулот ҳажми;
- ▶ маҳсулот ишлаб чиқариш ёки сотишдан олинган фойданинг турли кўринишлари;
- ▶ иш фаолиятида банд бўлган ходимлар сони ва уларнинг меҳнатига ҳақ тўлашга сарфлар;
- ▶ маҳсулот таннари;

- ▶ киритилган инвестициялар ҳажми;
- ▶ корхонанинг ижарага, маҳсулот транспортировкасига ва бошқаларга сарф-харажатлари [2].

Бундан кўринадики, кичик бизнес фаолиятининг мутлақ кўрсаткичларини ўз мазмунига кўра икки асосий гуруҳга ажратиш мумкин:

- 1) иқтисодий ресурс турлари сарфи;
- 2) иқтисодий фаолият натижалари.

Юқорида қайд этиб ўтилган кўрсаткичлар турли бизнес фаолиятларида турлича аҳамият касб этиши мумкин. Масалан, ишлаб чиқариш аҳамиятидаги бизнес билан савдо-тижорат ва хизмат кўрсатиш бизнеси кўрсаткичлари мазмунан бир-биридан фарқ қилади. Шунга кўра ҳар бир кичик бизнес корхонаси томонидан ўзи учун муҳим бўлган бир неча (2–4 та) кўрсаткичларни ажратиб олиш ва доимий равишда назорат қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Кўрсаткичларнинг иккинчи тури – бу кичик бизнес фаолиятининг самарадорлик кўрсаткичлари ҳисобланади.

Кичик бизнес фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги – бу ишлаб чиқариш фаолияти натижаларининг мазкур натижаларга эришиш харажатларига нисбатидир, яъни:

$$\text{Самарадорлик} = \text{Натижа} / \text{Харажатлар}$$

Ҳар қандай ҳолда ҳам самарадорлик нисбий кўрсаткич бўлиб, қуйидагиларни мисол сифатида кўрсатиш мумкин:

- ▶ кичик бизнес корхонасининг битта ишловчисига тўғри келувчи ишлаб чиқарилган ёки сотилган маҳсулот ҳажми;
- ▶ кичик бизнес корхонасининг ишлаб чиқариш ёки савдо майдонида бир-бирига тўғри келувчи ишлаб чиқарилган ёки сотилган маҳсулот ҳажми;
- ▶ кичик бизнес корхонасининг битта ишловчисига тўғри келувчи ишлаб чиқарилган ёки сотилган маҳсулотдан олинган фойда турлари;
- ▶ кичик бизнес корхонасининг ишлаб чиқариш ёки савдо майдонида бир-бирига тўғри келувчи ишлаб чиқарилган ёки сотилган маҳсулотдан олинган фойда турлари;
- ▶ бизнес фаолиятига киритилган инвестициядан олинган фойда;
- ▶ маҳсулот бирлигини сотишга қилинган реклама қиймати ва бошқ.

Кичик бизнес фаолияти мутлақ кўрсаткичлари бизнес фаолиятининг умуман миқёслилигини ифодалайди. Кичик бизнес фаолияти самарадорлигининг нисбий кўрсаткичлари эса, мазкур натижага қандай сарф-харажатлар эвазига эришилганини кўрсатади.

Агар бизнес фаолиятининг ўсиши унинг самарадорлиги ошиши билан бирга бормаса (экстенсив ўсиш), у ҳолда умумий ҳолда мазкур фаолият сифатининг пасайишлигини кўрсатади. Бундай ўсиш турида бизнес фаолияти катта рискка дучор бўлади.

Агар бизнес фаолиятининг ўсиши билан унинг самарадорлиги ошиб борса (интенсив, сифат ўсиши), у ҳолда бизнесни ташкил қилиш даражаси, ишлаб чиқариш жараёнлари сифати, бизнесни бошқариш сифати ҳам ўсади.

Демак, юқоридагилардан кўринадики, бизнес фаолиятида ҳар қандай сарф-харажат билан эришилган эмас, балки энг кам харажатлар орқали эришилган натижа муҳим ҳисобланади.

Бироқ, шу ўринда бир истисно ҳолатни таъкидлаб ўтиш лозим. Янги ташкил этилган кичик бизнес корхонаси учун айнан самарадорлик кўрсаткичлари ўсмаган ҳолдаги

натижавий кўрсаткичларни ошириш хусусиятли бўлиши мумкин. Янги ташкил этилган бизнес фаолияти учун натижа олиш (яъни, ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини бошлаш) муҳим ҳисобланади. Бунда ишга меъёрадан кўра кўпроқ вақт сарфланиши, малакали ходимлар томонидан малака талаб қилмайдиган ишларнинг бажарилиши, юк ортиб жўнатиш логистикаси талаблари, иш кетма-кетлигининг бузилишига йўл қўйилиши мумкин. Бу эса бизнес фаолияти самарадорлигининг ошишига имкон бермайди. Бироқ, бизнес фаолиятининг дастлабки даврида асосийси бўлиб уни сақлаб қолиш, ўзини танитиш, мижозлар аудиториясига эга бўлиш, кичик бизнесни саводли ташкил этиш ҳисобланади. Кичик бизнес корхонаси қарор топиш босқичидан ўтиши билан унинг фаолият самарадорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Акс ҳолда, кичик бизнес корхонаси тез орада банкротликка юз тутиши мумкин [2].

Сарф-харажатга оид ёндашув кичик бизнес корхоналари самарадорлигини жорий баҳолаш учун фойдаланиш оқилона ҳисобланади. Мазкур ёндашув сарф-харажатлар таркибига киритилувчи фойдаланилган ресурсларнинг ҳақиқий миқдорини кўрсатади. Бу кичик бизнесга тегишли корхоналар фаолияти самарадорлигини ҳақиқий баҳолаш тўғрисида гапириш имконини беради. Сарф-харажатга оид ёндашув кичик бизнес корхоналари натижадорлигини баҳолашда истеъмол қилинган ресурслар самарадорлиги тенденцияларига миқдорий баҳо бериш ва аниқлашга имкон яратади. Бироқ, у кичик бизнес субъекти фаолият мониторингига ҳам таъсир кўрсатувчи сифат кўрсаткичи – дармадлиликни очиб бера олмайди.

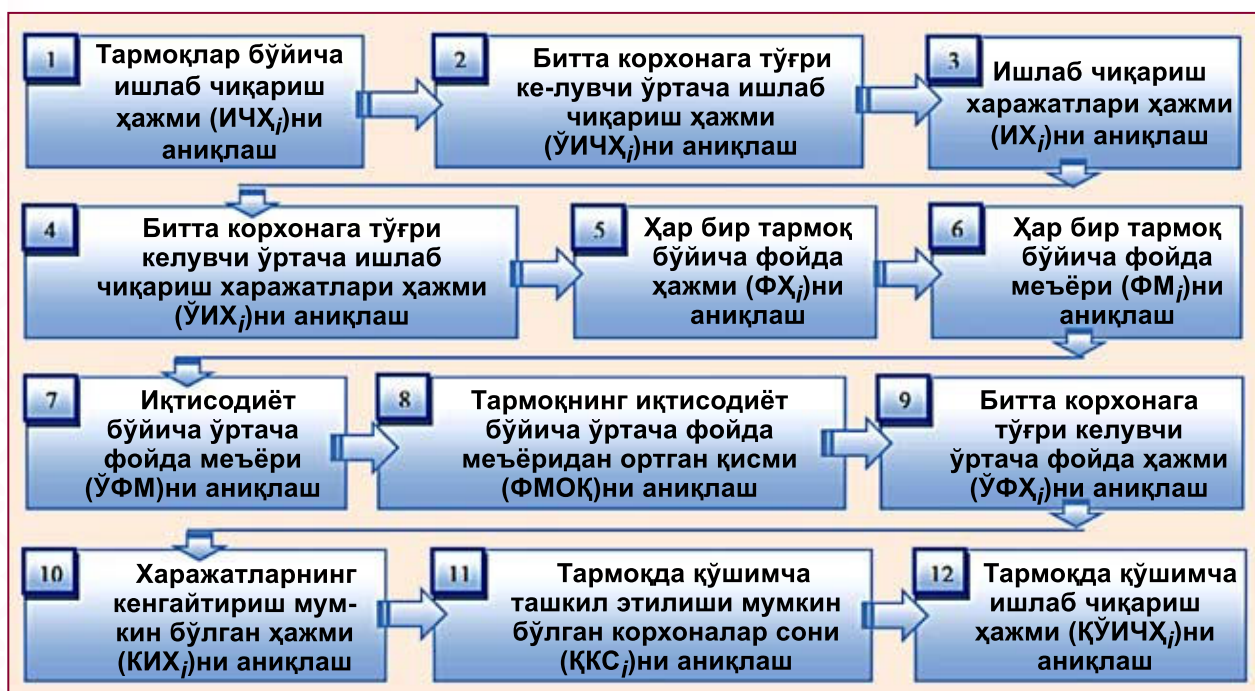
Иқтисодий самарадорликни ошириш корхона фаолиятига кўп томонлама, тўлақонли таъсир кўрсатади. Корхона барқарор иқтисодий ўсишга, фойданинг кўпайишига ва пировардида кескин рақобат курашида яшаб қолиш қобилиятига эга бўлади [3].

Мамлакатимизда кичик тадбиркорлик фаолиятида тармоқ бўйича ихтисослашув даражасини баҳолашнинг услубий асосларини янада такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Фикримизча, кичик бизнесни алоҳида соҳа сифатидаги тармоқ ихтисослашуви даражасини баҳолашда энг аввало унинг тармоқда рақобат муҳитини яратиш, янги иш ўринларини барпо этиш, маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) ҳажмини ошириш каби муҳим ижтимоий-иқтисодий функцияларидан келиб чиқиш лозим. Шунга кўра, мазкур тадқиқот доирасида кичик бизнес корхоналари ихтисослашуви даражасини баҳолашнинг тармоқда мақбул рақобат даражасини яратиш жиҳатдан услубий асослари ишлаб чиқилган.

Статистик маълумотларга кўра, бугунги кунда кичик бизнес корхоналари сони, улардаги бандлар сони, тармоқ ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши, тармоқ инвестициялар ҳажмидаги улуши иқтисодиётнинг айрим тармоқларида сезиларли даражада юқори, айримларида эса аксинча, сезиларли даражада паст. Агар тармоқлараро рақобат назариясига таянилса, иқтисодиётда тармоққа кириш ва ундан чиқиш эркинлиги таъминланган ҳолатда ўртача фойда меъёри бир хил бўлади. Лекин, маълумотлардан кўринадики, битта корхона ёки битта ишловчига тўғри келувчи фойда ҳажми турли тармоқларда кескин фарқ қилмоқда. Фикримизча, нисбатан юқори фойда меъёри қайд этилган тармоқларда ресурсларнинг ҳаракатланиши билан боғлиқ тўсиқлар мавжудлигини тахмин қилиш мумкин. Шунга кўра, ушбу ўртача кўрсаткични тармоқ ўртача (реал) кўрсаткичи даражасига қадар пасайтириш орқали тармоқ ялпи ишлаб чиқариш ҳажмини ва тегишли равишда, мамлакат ЯИМ ҳажмини ошириш мумкин.

Тадқиқот давомида ишлаб чиқилган тармоқдаги рақобатни кучайтириш жиҳатидан кичик бизнес корхоналарининг ихтисослашув даражасини ошириш йўналишларини аниқлаш услубини қуйидаги чизма орқали ифодалаш мумкин (1-расм.)

1-расм. Тармоқдаги рақобатни кучайтириш жиҳатидан кичик бизнес корхоналарининг ихтисослашув даражасини ошириш йўналишларини аниқлаш услуги [6].

1 - ж а д в а л

Кичик бизнес фаолиятининг тармоқлар бўйича ихтисослашув даражасини баҳолашда кўрсаткичларнинг маълумот олиш манбаси ёки ҳисоблаб чиқариш тартиби [6]

Кўрсаткич	Маълумот олиш манбаси ёки ҳисоблаб чиқариш тартиби
Муайян давр учун кичик бизнес корхоналарининг тармоқлар бўйича ишлаб чиқариш ҳажми (ИЧХ _і)	«Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик» йиллик статистик тўплами
Ҳар бир тармоқдаги битта корхонага тўғри келувчи ўртача ишлаб чиқариш ҳажми (ЎИЧХ _і)	$\text{ЎИЧХ}_i = \frac{\text{ИЧХ}_i}{\text{КС}_i}$ бу ерда: КС – тармоқдаги корхоналар сони
Муайян давр учун кичик бизнес корхоналарининг тармоқлар бўйича ишлаб чиқариш харажатлари ҳажми (ИХ _і)	«Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик» йиллик статистик тўплами.
Ҳар бир тармоқдаги битта корхонага тўғри келувчи ўртача ишлаб чиқариш харажатлари ҳажми (ЎИХ _і)	$\text{ЎИХ}_i = \frac{\text{ИХ}_i}{\text{КС}_i}$
Кичик бизнес корхоналарининг ҳар бир тармоқ бўйича фойда ҳажми (ФХ _і)	«Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик» йиллик статистик тўплами
Кичик бизнес корхоналарининг ҳар бир тармоқ бўйича фойда меъёри (ФМ _і)	$\text{ФМ}_i = \frac{\text{ФХ}_i}{\text{ИХ}_i} \times 100\%$
Кичик бизнес корхоналарининг иқтисодиёт бўйича ўртача фойда меъёри (ЎФМ)	$\text{ЎФМ} = \frac{\sum_{i=1}^n \text{ФХ}_i}{\sum_{i=1}^n \text{ИХ}_i} \times 100\%$
Юқори фойда меъёрига эга тармоқларнинг иқтисодиёт бўйича ўртача фойда меъёридан ортган қисми (ФМОҚ _і)	$\text{ФМОҚ}_i = \text{ФМ}_i - \text{ЎФМ}$
Ҳар бир тармоқдаги битта корхонага тўғри келувчи ўртача фойда ҳажми (ЎФХ _і)	$\text{ЎФХ}_i = \frac{\text{ФХ}_i}{\text{КС}_i}$

Кўрсаткич	Маълумот олиш манбаси ёки ҳисоблаб чиқариш тартиби
Ишлаб чиқариш харажатларининг кенгайтирилиши мумкин бўлган ҳажми (КИХ _i)	$\text{КИХ}_i = \left[\frac{\Phi X_i}{\bar{Y}_{\Phi M}} \times 100\% \right] - \text{ИХ}_i$
Тармоқда қўшимча равишда ташкил этилиши мумкин бўлган корхоналар сони (ҚКС _i)	$\text{ҚКС}_i = \frac{\text{КИХ}_i}{\bar{Y}_{\text{ИХ}_i}}$
Тармоқда қўшимча равишда ишлаб чиқарилиши мумкин бўлган ишлаб чиқариш ҳажми (ҚЎИЧХ _i)	$\text{ҚЎИЧХ}_i = \text{ҚКС}_i \times \bar{Y}_{\text{ИЧХ}_i}$

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, мазкур услубдаги кўрсаткичларнинг қийматларини аниқлашда маълумот манбалари билан таъминланганлик муҳим ўрин тутати. Қуйида ҳар бир кўрсаткич бўйича маълумот олиш манбаси ёки уни ҳисоблаб чиқариш тартиби келтирилган (1-жадвал).

Тармоқдаги рақобатни кучайтириш жиҳатидан кичик бизнес корхоналарининг ихтисослашув даражасини ошириш йўналишларини аниқлашнинг мазкур услубидан фойдаланиш турли тармоқ ва соҳалардаги кичик бизнес субъектларининг мақбул сонини таркиб топтириш орқали соғлом рақобат муҳитини таъминлаш имконини беради.

Мамлакатимиздаги кичик бизнес корхоналарининг тармоқ бўйича ихтисослашув жараёнларини кучайтириш орқали соҳа самарадорлигини ошириш имкониятлари жараёни қулайлаштириш мақсадида ундаги кўрсаткичларнинг маълумот манбаси тавсифи жиҳатидан қуйидагича гуруҳлаб оламиз:

- 1) статистик тўпламлардан тайёр ҳолда олинган маълумотлар;
- 2) статистик тўпламлардан тайёр ҳолда олинган маълумотлар ёрдамида ҳисобланадиган ўртача микдор тавсифидаги маълумотлар;
- 3) натижавий кўрсаткичларни ҳосил қилиш мақсадида ҳисоблаб чиқариладиган кўрсаткич маълумотлари:

2 - ж а д в а л

Ўзбекистондаги кичик бизнеснинг тармоқлар бўйича ялпи ишлаб чиқариш ҳажми, харажатлар ва молиявий натижалари, корхоналар сони (2019 йил) [4,5]

Тармоқлар / Кўрсаткич	Ялпи ишлаб чиқариш ҳажми, млрд. сўм	Ишлаб чиқариш харажатлари ҳажми, млрд. сўм	Молиявий натижалари (фойда, зарар), млрд. сўм	Кичик бизнес корхоналари сони, бирлик
Иқтисодиёт бўйича	249863	195373,4	22798,0	334767
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	5957,5	4870,6	235,9	28847
Саноат	82636,4	63903,8	7827,4	69970
Қурилиш	39721,3	32619,5	2737,4	36021
Савдо	94941,5	80080,8	6899,0	100573
Ташиш ва сақлаш	5329,8	3169,2	682,0	15157
Яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	4464,9	2608,9	535,0	25461
Ахборот ва алоқа	2439,4	1136,3	667,1	7621
Молиявий ва суғурта фаолияти	1597,3	569,3	604,7	-
Таълим	525,9	266,5	88,4	-
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатиш	1307,7	632,3	179,5	6370
Санъат, кўнгил очиш ва дам олиш	368,8	185,8	29,2	-
Бошқа турлари	10572	5330,3	2312,5	44747

Энди юқорида таклиф этилаётган услуб асосида Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик фаолиятида тармоқ бўйича ихтисослашув даражасини баҳолаймиз. Энг аввало статистик тўпламлардан тайёр ҳолда олинган маълумотлар, яъни кичик бизнеснинг тармоқлар бўйича ялпи ишлаб чиқариш ҳажми, харажатлар ва молиявий натижалари, корхоналар сони бўйича маълумотларини кўриб чиқамиз (2-жадвал).

Мазкур жадвал маълумотлари асосан «Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик» йиллик статистик тўпамидан олинади. Энди ушбу кўрсаткичлар асосида таҳлил жараёнида талаб этилувчи маълумотларни аниқлаб олиш учун иқтисодиёт тармоқларидаги битта кичик бизнес корхонасига тўғри келувчи ўртача кўрсаткичларни кўриб чиқамиз (3-жадвал).

3 - ж а д в а л

Ўзбекистон иқтисодиёт тармоқларидаги битта кичик бизнес корхонасига
тўғри келувчи ўртача кўрсаткичлар, млрд. сўм (2019 йил) [4,5]

Тармоқлар	Кўрсаткич	Ўртача ишлаб чиқариш ҳажми	Ўртача ишлаб чиқариш хара- жатлари ҳажми	Ўртача фойда ҳажми
Иқтисодиёт бўйича		0,75	0,58	0,07
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги		0,21	0,17	0,01
Саноат		1,18	0,91	0,11
Қурилиш		1,10	0,91	0,08
Савдо		0,94	0,80	0,07
Ташиш ва сақлаш		0,35	0,21	0,04
Яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар		0,18	0,10	0,02
Ахборот ва алоқа		0,32	0,15	0,09
Молиявий ва суғурта фаолияти		-	-	-
Таълим		-	-	-
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатиш		0,21	0,10	0,03
Санъат, кўнгил очиш ва дам олиш		-	-	-
Бошқа турлари		0,24	0,12	0,05

Жадвалдан кўринадик, молиявий ва суғурта фаолияти, таълим, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатиш тармоқларидаги кичик корхоналар тўғрисидаги маълумотлар келтирилмаганлиги (0 га тенг деб олинганлиги) сабабли ушбу тармоқлар бўйича ўртача ишлаб чиқариш, ўртача харажатлар ва ўртача фойда ҳам 0 га тенг бўлмоқда.

Навбатдаги босқичда энг асосий ҳисоб-китобларни амалга оширамиз. Фақат бу ўринда кичик бизнес корхоналарининг иқтисодиёт бўйича ўртача фойда меъёри (ЎФМ)ни алоҳида жадвалда ифодалаш шарт эмас, чунки у жадвалдаги «Фоииз меъёри» кўрсаткичи устунининг «Иқтисодиёт бўйича» сатридаги маълумотга тенг бўлади (4-жадвал).

Жадвал маълумотларидан кўринадик, юқори фойда меъёрига эга тармоқларнинг иқтисодиёт бўйича ўртача фойда меъёридан ортган қисми фақат саноат (0,6%), ташиш ва сақлаш (9,9%), яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар (8,8%), ахборот ва алоқа (47,0%), молиявий ва суғурта фаолияти (94,5%), таълим (21,5%), соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатиш (16,7%), санъат, кўнгил очиш ва дам олиш (4,0%) тармоқларида мавжуд. Демак, ушбу тармоқлар, айниқса, молиявий ва суғурта фаолияти, ахборот ва алоқа, ташиш ва сақлаш тармоқларида етарли даражада рақобат муҳити шаклланмаган, капитал оқиб кириши учун тўсиқлар нисбатан юқори даражада. Бундан келиб чиққан

Ўзбекистонда кичик бизнес корхоналарининг тармоқлар бўйича ихтисослашувини кучайтириш имкониятлари (2019 йил) [4,5]

Тармоқлар \ Кўрсаткич	Фойда меъёри, фоиз	Иқтисодиёт бўйича ўртача фойда меъёридан ортган қисми, фоиз	Ишлаб чиқариш харажатларининг кенгайтирилиши мумкин бўлган ҳажми, млрд. сўм	Қўшимча равишда ташкил этилиши мумкин бўлган корхоналар сони, бирлик	Қўшимча равишда ишлаб чиқариш ҳажми, млрд. сўм
Иқтисодиёт бўйича	11,7	-	-	197021	52427,8
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	4,8	-6,8	-	-	-
Саноат	12,2	0,6	3175,2	3477	4106,0
Қурилиш	8,4	-3,3	-	-	-
Савдо	8,6	-3,1	-	-	-
Ташиш ва сақлаш	21,5	9,9	2675,3	12795	4499,2
Яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	20,5	8,8	1975,9	19283	3381,6
Ахборот ва алоқа	58,7	47,0	4580,6	30722	9833,9
Молиявий ва суғурта фаолияти	106,2	94,5	4612,8	-	-
Таълим	33,2	21,5	491,1	-	-
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатиш	28,4	16,7	906,0	9127	1873,6
Санъат, кўнгил очиш ва дам олиш	15,7	4,0	64,4	-	-
Бошқа турлари	43,4	31,7	14487,2	121617	28733,5

ҳолда, истиқболда кичик бизнес корхоналарини ушбу тармоқларга ихтисослаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Тавсия этилган услубга кўра, иқтисодиёт бўйича ўртача фойда меъёри (ЎФМ) даражасида тармоқлардаги рақобат даражаси ҳам мақбул ҳолатда бўлишини ҳисобга олиб, тармоқ бўйича фойда меъёри (ФМ_и) даражасини яқинлаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бу эса, ишлаб чиқариш концентрацияси даражаси нисбатан юқори бўлган тармоқларда қўшимча корхоналарни ташкил этиш билан боғлиқ ишлаб чиқариш харажатларини кенгайтириш имконини беради. Ушбу кўрсаткич саноатда 3175,2, ташиш ва сақлашда 2675,3, ахборот ва алоқада 4580,6, молиявий ва суғурта фаолиятида 4612,8, таълимда 491,1, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатишда 905,96, санъат, кўнгил очиш ва дам олиш 64,4, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар 1975,9 млрд. сўмни ташкил этади.

Эндиликда тармоқлардаги ишлаб чиқариш харажатларининг кўпайтирилиши мумкин бўлган ҳажми ҳамда битта корхонага тўғри келувчи ўртача ишлаб чиқариш харажатлари ҳажмини билган ҳолда, тармоқда қўшимча равишда ташкил этилиши мумкин бўлган корхоналар сонини аниқлаш мумкин. Бу кўрсаткич иқтисодиёт бўйича жами 197021 бирликни, шу жумладан, саноатда 3477, ташиш ва сақлашда 12795, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматларда 19283, ахборот ва алоқада 30722, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрсатишда 9121 бирликни ташкил этади. Ушбу корхоналарнинг ташкил этилиши эса, тармоқда қўшимча равишда ишлаб чиқарилиши мумкин бўлган товар ва хизматлар ҳажмини иқтисодиёт бўйича жами 52427,8 млрд. сўмга қадар, шу жумладан, саноатда 4106,0, ташиш ва сақлашда 4499,2, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар

3381,6, ахборот ва алоқада 9833,9, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматларни кўрса-тишда 1873,6 млрд. сўмга қадар ошириш имконини беради.

Юқоридагилардан кўринадики, мамлакатимизда асосий тармоқлардаги рақобат муҳитини кичик бизнес корхоналари фаолиятини йўлга қўйиш ёрдамида мақбуллаштириш орқали соҳанинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини ҳам сезиларли даражада ошириш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – <http://uza.uz/oz/politics/o'zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-oliy-25-01-2020>.
2. Эффективность малого бизнеса – что это за понятие? – <https://malbusiness.com/effektivnost-malogo-biznesa-chto-takoe/>
3. Карпенко А.В., Экова В.А. Исследование экономической эффективности деятельности малых предприятий. №67-2, 15.06.2017. Экономические науки. – <https://novainfo.ru/article/13530>
4. Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик. Статистик тўплам. 2014–2018 йиллар. Тошкент, 2019.
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари (stat.uz)
6. Муаллиф ишланмалари.

Шоюсупова Наргиза Тургуновна
ТДИУ, Иқтисодиёт факультети
декани ўринбосари,
и.ф.н., доцент.
nargiza_69 @ mail.ru

ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ИНСОН КАПИТАЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОСНОВНОГО ФАКТОРА РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

IMPROVING THE EDUCATION SYSTEM AS THE MAIN FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Аннотация. Мақолада мамлакатда инсон капиталини ривожлантиришида инновацион ривожланишнинг устувор йўналиши сифатида фан, таълим соҳаларининг илгарилаб ривожланишини таъминлаш муҳимлиги ҳулоса қилинди. Ушбу мақсадда инсон капиталининг қийматини шакллантиришида асосий вазифани бажарувчи таълим соҳасида ислохотларни такомиллаштириш, таълим тизимининг байналминаллашувини таъминлаш мақсадида мамлакатда мавжуд илмий мактаблар салоҳиятидан фойдаланиб, халқаро таълим хизматлари бозорида импорт қилувчи сифатида эмас, балки экспорт қилувчи кўринишида ўз улушига эгалик қилишини таъминловчи институционал асос ва механизмларни ишлаб чиқиш масалалари ёритилган.

Таянч иборалар: инсон капитали, инновациялар, инновацион ривожланиш, таълим соҳаси, иқтисодий фаол аҳоли.

Аннотация. В статье рассмотрены приоритетные направления инновационного развития, обеспечение прогрессивного развития науки и образования. С этой целью необходимо предусмотреть следующие направления совершенствования реформ в сфере образования, осуществляющие основную функцию при формировании стоимости человеческого капитала. в целях обеспечения интернационализации образования разработка институциональных основ и механизмов, обеспечивающих достижения своего места на международном рынке образовательных услуг в качестве экспортёра, используя имеющийся в стране потенциал научных школ.

Ключевые слова: человеческий капитал, инновации, инновационное развитие, образование, экономически активное население тенденция и перспектива развития сельского хозяйства в Узбекистане

Annotation. The article discusses the priority directions of innovative development, ensuring the progressive development of science and education. To this end, it is necessary to envisage the following directions for improving reforms in the field of education, which carry out the main function in the formation of the value of human capital. in order to ensure